

Вх. № 793/Н. 10.2021г.

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дсн Карамфил Манолов

член на научно жури съгласно Заповед № РД 09-348/27.07.2021 г. за защита на дисертационен труд на тема „Гъвкавост и несигурност. Социологически анализ на труда и заетостта в България 1989 – 2019“ с автор доц. д-р Васил Киров за придобиване на научната степен „доктор на науките“ по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, научна специалност „Социология“.

Дисертацията е посветена на един изключително важен проблем - гъвкавост и несигурност на труда и заетостта в България. Това е проблем, който от една страна, не е нов, но от друга страна, е изключително актуален. Той стана особено актуален във връзка с протичащите в съвременността процеси на глобализация и дигитализация, но още по-голяма актуалност придоби през последните две години във връзка с пандемията от COVID-19, която постави изключително сериозно въпросите за гъвкавостта и несигурността на труда и заетостта. Всичко това очертава актуалността на дисертацията и проблемите, на които тя е посветена, не само от изследователска и чисто научна гледна точка, но и от социална, икономическа, политическа и практическа гледна точка. Ценността на настоящия дисертационен труд се обуславя и от предложените сравнителни данни и анализ на състоянието на проблема в различни европейски страни, резултат на международни сравнителни изследвания, в които авторът е взел участие. Ето защо отчитам като безспорно достойнство на настоящата разработка нейната научна и практическа значимост и ангажираност. Фактът, че доцент Васил Киров е решил да посвети изследователската си работа на един толкова актуален и същевременно практически важен проблем, показва, че неговите изследвания имат своите дълбоки както научно-теоретични, така и практико-приложни основания, което същевременно е показател за тяхната сериозност и значимост. Още повече, че за него това не е случаен избор, а е резултат на повече от 20 години работа, която започва още с докторската му дисертация за придобиване на научната и образователна степен „доктор“ и продължава до днес с изключителна интензивност, ако съдим по количеството научни изследвания, в

които е взел участие и по количеството подготвени научни публикации въз основа на тях в реномирани международни издания. Всичко това е свидетелство за трайност на изследователския интерес, натрупване на знания и опит, което позволява анализът да премине на ново качествено ниво – генериране на ново знание и приноси. С това се обяснява многопластовостта на получените резултати и многоаспектността на предложените анализи, което на свой ред е показателно за научната компетентност на автора в тази толкова комплексна материя, в която той е успял да формулира и собствени авторски приноси.

Предложеният за защита дисертационен труд се състои от: увод, шест глави, заключение, приложения и библиография в общ обем от 321 страници. В цитираните библиографски източници са посочени общо 233 заглавия на български, английски, френски и руски език.

Като достойнство на дисертацията бих отбелязал наличието на балансирана структура, съчетаваща теоретична разработка с емпирични резултати от проведени авторови изследвания и като следствие на това успешното съчетаване на теоретичен с емпиричен подход към предмета на изследване, което позволява проникване в дълбочина на изследваните процеси и явления и обосноваване на изводите и заключенията. Показател за научната компетентност на автора е умелото съчетаване на различни, преимуществено качествени, но и количествени методи в процеса на изследване. Избраният от автора изследователски подход е базиран основно на качествени методи, включващи дълбочинни интервюта и сравнителен анализ на случаи, но в някои случаи качествените методи са умело допълнени и с количествени методи. По отношение на методологията бих добавил, че основната част от използваните в дисертацията изследвания са проведени в сравнителна перспектива, в рамките на по-големи европейски изследователски проекти. Но при всички тях авторът на дисертационния труд е участвал в изработването на методологията и изследователските инструменти.

Прави впечатление също така наличието на ясно формулирани в дисертационния труд, предмет, цел, задачи и изследователски въпроси, основна теза и методология на изследването, с което може да се каже, че авторът е спазил „канона“ за дисертационен

труд. Коректно са изведени и различните ограничения на анализа – на първо място, ограниченията, свързани с методите на изследване (доколкото качествените методи дават възможност за анализ на процесите в дълбочина и за открояване на тенденции, нюанси и механизми, но не дават възможност за категорични обобщения и представителност на резултатите) и на второ място, ограниченията, свързани с различните периоди, в които са проведени различните изследвания (поради което резултатите им могат да бъдат отнасяни и обобщавани само към тези периоди), като са посочени и въпросите, които остават извън обхвата на изследванията и анализите.

Като показател за научната и професионална компетентност на автора следва да се отбележи и богатството на използваната литература - 233 заглавия на български, английски, френски и руски език.

Както следва от самото заглавие на дисертационния труд, в центъра на вниманието на автора му са промените в труда и заетостта в България в годините на прехода след 1989 г., анализирани през призмата на настъпилите изменения в гъвкавостта и несигурността на труда и заетостта. През ракурса на гъвкавостта и несигурността авторът ни разкрива важни аспекти на промените, настъпили в този тридесетгодишен период от 1989 г. до 2019 г. Изследователският интерес към този период е продиктуван по думите на самия автор, на първо място, от недостатъчното знание за процесите на промяна и тяхното въздействие, въпреки множеството публикации в тази област и negliжирането в рамките на научните дебати на такива важни аспекти на промените като настъпилите изменения в сферата на труда и заетостта; на второ място, от факта, че тези промени оказват влияние върху редица важни процеси в обществото след 1989 г. като масовата емиграция, обедняването и безработицата; на трето място, тъй като от перспективата на повече от три десетилетия след 10 ноември 1989 г. е възможно да бъде анализиран характерът на промените в дългосрочен план и да бъдат изведени закономерности. Всичко това по категоричен начин потвърждава научната обосновааност на избора на темата на дисертационния труд. От друга страна, социологическият анализ на труда и заетостта, осъществен от автора в рамките на настоящата работа и проведените от него множество емпирични социологически изследвания позволяват да бъдат открити

специфики в проявленията на гъвкавостта и несигурността на труда и заетостта в България, които не са аналогични на наблюдаваните в Западна Европа и Северна Америка и които не винаги са видими през призмата на данните от националните статистики. Представените на микрониво анализи в рамките на дисертацията позволяват да се разкрият начините, по които отделните работодатели и компаниите постигат необходимата им гъвкавост и по този начин разкрива предимствата на социологическия анализ, като показва как това, което остава скрито за статистическия анализ става видимо чрез социологическия анализ. Това очертава най-общо основния принос на дисертационния труд – осъщественият социологически анализ на труда и заетостта в България в периода на прехода (1989-2019 г.) през призмата на гъвкавостта и несигурността на заетостта и труда. Този основен принос се декомпозира в различните глави от дисертацията, всяка от които съдържа собствени конкретни приносни елементи.

В тази връзка **първа глава** на дисертацията е ключова, доколкото е посветена на изясняване на теоретичните основи на гъвкавостта и несигурността и разработване на теоретична рамка и модел за тяхното обяснение, като за целта се въвежда още един социален феномен – качество на труда. Концепцията за качеството на труда, която сама по себе си не е нова, се разглежда от автора като инструмент за интерпретация на това какво е въздействието на гъвкавостта на труда в конкретен контекст. Това му позволява да използва качеството на труда като основен познавателен инструмент за концептуализиране на гъвкавостта на труда и за обвързване на гъвкавостта на труда с гъвкавостта на заетостта, разглеждани като елементи на качеството на труда, в което се изразява основният теоретичен принос на тази глава от дисертацията. Именно това разбиране на автора за качеството на труда и обвързването на гъвкавостта на заетостта с гъвкавостта на труда, които обаче могат да се развиват в една или в различни посоки, му позволява да анализира различните конфигурации на използване на различните форми на гъвкавост и да изведе кога това е в полза на работодателя, кога на работника, а кога и на двете страни, в духа на концепцията за „гъвкавата сигурност“.

Като продължение на анализа в Първа глава **втората глава** от дисертацията проследява как и доколко проблематиката за гъвкавостта присъства в предходната

социологическа литература в България. Основният принос на тази глава се изразява в откриването на началото на формирането на специфичен интерес към проблемите на гъвкавостта и несигурността в историята най-общо на социологията на труда в България и установяването, че едва през последните години, изследванията свързани с гъвкавостта на труда се интензифицират. Споделяйки разбиранията, развивани в рамките на концепциите за „зависимостта от пътя“ (path dependency), според които историята има значение за разбиране на случващото се в настоящето, а зависимостта от пътя изразява взаимодействието между наследеното (от предишната система и период) и предписаното от международните организации и експертите транзитолози (поради което повече от тридесет години след смяната на системата в страните от Централна и Източна Европа, те все още не са загубили спецификата си и не са се справили с предизвикателствата, които са наследили или срещу които са се изправили по-късно, в процесите на преход и интеграция в ЕС), авторът отделя специално внимание в дисертационния труд на макрорамката, свързана с производството на регулация в България. Тя е предмет на специален анализ в третата глава от дисертационния труд, която разглежда индустриалните отношения и тяхната роля за (ограничената) регулация на заетостта и труда, в контекста на държавата като регулатор и инструмент за спазването на правилата. Основните изводи тук насочват към установяване наличието на специфични конфигурации в България, които водят до постепенно намаляване на ролята на социалните партньори по отношение на изработването и спазването на регулации чрез колективното трудово договаряне и чрез участие в изработването на правни норми. Показано е също така, че властовите дисбаланси, основно в полза на компаниите, са свързани и с множество нарушения на трудовото законодателство, което е под непрекъснати опити за либерализация от страна на работодателските организации.

Четвъртата глава анализира ролята на глобализацията и въздействията ѝ върху организацията на труда в страната. Показано е как отварянето на икономиката и започналата от средата на 90-те години приватизация позволяват интегрирането на българските компании в глобалните вериги на стойността и навлизането на чуждестранни инвестиции, което на свой ред води до навлизането и адаптирането в български условия

на различни форми на гъвкавост на труда и заетостта. Като авторски принос може да бъде открито извеждането на основата на данни от местни организации от шивашката и хранително-вкусовата индустрия, ИТ сектора и публичния сектор на спецификата на проявите на цифровата и функционалната гъвкавост у нас, като са очертани разликите във възприемането на гъвкавостта от работещите в традиционни индустрии (като ХВП) и нови сектори (като ИКТ). Показано е, че големите организации на държавната администрация много по-рядко прибягват до инструментите на гъвкавостта в сравнение с частните компании, които са включени в глобалните вериги на стойността. Обоснован е изводът, че моделите на гъвкавост в изследваните местни компании са наложени от местните властови центрове на глобалните вериги на стойността, част от които са станали тези компании, а ниският институционален капацитет позволява на компаниите да заобикалят или не спазват правилата. По този начин в дисертационния труд е обоснован евристичният потенциал на обвързването на анализа на труда и заетостта с развитието на специфичните форми на регулация в България. Като принос на тази глава може да бъде изведен и установеният факт, че въздействието на глобализацията върху пазара на труда в България се осъществява и чрез пренос и „превод“ на форми на гъвкавост.

Към приносните моменти в дисертационния труд следва да бъде отнесена изведената в **пета глава** зависимост, че макар при реструктуриране на глобалните вериги на стойността повечето последствия за работещите да са положителни, това не е така при нискоквалифицираните работещи (или при работещите, заети в дейности, неизискващи специална квалификация), като това е показано на основата на примери от секторите на услугите и строителството в България. Аргументиран е изводът, че в тези икономически дейности в България доминира принудителната гъвкавост, която е основно в интерес на работодателите. Към това можем да добавим, че дисертационният труд по категоричен начин показва, че установяването на гъвкавост може да се случва и чрез неспазване на правилата, с използването на най-различни неформални методи.

Последната **шеста глава** от дисертацията поставя въпросите за труда и заетостта в контекста на дигиталната трансформация. Имайки предвид, че изследването на конкретните ефекти от дигитализацията върху качеството на труда и заетостта е

сравнително ново, основните приноси на дисертационния труд могат да се обвържат с идентифициране на новите форми на гъвкавост в условията на дигитална трансформация, извеждане ролята на дигитализацията за развитието на дигиталната заетост като нестандартна заетост и очертаване както на многобройните предимства, така и на недостатъците на работата от разстояние.

В заключение бих казал, че смятам, че авторът е доказал своята основна теза, заложена в началото на дисертационния труд, а именно, че през разглеждания тридесетгодишен период гъвкавостта и несигурността на пазара на труда в България и в българските компании се увеличават в резултат на приватизацията, глобализацията и дигитализацията. Но конкретната специфика на проявление на тази гъвкавост и несигурност зависи, както от нормите и прилагането им от държавата и социалните партньори, така и от особеностите и контекста на конкретните сектори от икономиката. Доцент Васил Киров е написал един сериозен и заслужаващ висока оценка и подкрепа труд. Разбира се към него биха могли да се отправят някои препоръки, предимно в насока на бъдещо разширяване и включване на нови проблемни области, които съвременното развитие поставя и допълнителни икономически сектори и дейности, с оглед постигане на още по-голяма пълнота и представителност на анализа. Смятам да се ограничи обаче само с тази най-обща бележка, доколкото в увода авторът много ясно е заявил ограниченията на своя анализ и какво няма да бъде включено в него, а в заключението сам е очертал множество полета за бъдеща социологическа работа в сферата на труда и заетостта и по-конкретно в аспекта на гъвкавостта и несигурността (дигитализацията и технологичните промени, бъдещето на професиите, променящите се нужди от умения, колективните и индивидуални форми на договаряне между работодатели и работещи, дигиталните платформи за труд, изкуствения интелект, застаряващите общества и адаптирането на труда към хората, които все по-късно приключват трудовия си живот, климатичните промени, зелените икономики и т.н.). Към кои от тях ще се насочи е въпрос на негов личен избор, още повече че той демонстрира висока научна компетентност в тази област, поради което лесно би могъл да се ориентира в перспективността на бъдещи научни изследвания.

Като обобщение бих казал, че предложеният дисертационен труд е една сериозна научна разработка с определено иновативна и практическа насоченост. Към това ще добавя, че като положителен елемент в структурата на дисертацията може да бъде оценено наличието в края на всяка глава на обобщаващ параграф, който сумира основните изводи и заключения от направения анализ, като по този начин прави по-видими основните научни резултати. А многобройните международни изследвания, включени в дисертационния труд, върху които се базират основните теоретични анализи, са доказателство за европейската съотносимост и приложимост на постигнатите резултати. Приемам и формулираните от доцент Васил Киров приносни моменти в дисертационния му труд.

В допълнение към всичко казано за качествата на дисертационния труд ще добавя, че авторът е представил и 24 публикации по темата вкл. една колективна монография, като повечето публикации са на английски език в престижни международни издания. В колективните разработки текстовете на доц. Васил Киров са отграничени със собственото му име и са представени съответните разделителни протоколи. Справката за цитиранията на доц. Киров е доказателство за неговата видимост и представеност като изследовател в научното пространство. За същото говори и многостранната му международна изследователска и преподавателска дейност, членството в международни научни организации и редколегии. Той покрива напълно и минималните национални изисквания за придобиване на научната степен „доктор на науките“.

След всичко казано дотук бих искал да изразя своето категорично убеждение, че предложеният дисертационен труд с автор доц. Васил Киров съответства на всички изисквания за присъждане на научната степен „доктор на науките“ по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, специалност „Социология“.

10.10.2021 г.

София

Рецензент:

проф. дсн Карамфил Манолов